

7. Markernas kronologi och ideologi – utblickar

I DENNA BOK UTFORSKAR jag naturens roll i språkligt platskapande med naturen i centrum i norra Sverige med särskilt fokus på nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet. Utifrån analys av Petrus Læstadius båda journaler och Olof Petter Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* diskuterar jag mänsklig närvaro respektive frånvaro i markerna, hur lokalt språk används i skildringar av naturen och hur naturen framställs som resurs för människan. Dessa empiriska diskussioner återfinns i kapitel 4, 5 och 6, och den som önskar en översikt över resultaten hänvisas till de sammanfattande diskussioner som avslutar vart och ett av dessa kapitel.

Inledningsvis i boken formulerar jag syftet med studien och där synliggör jag också ambitionen att bidra till förståelsen av språkligt platskapande med naturen i centrum och dess mekanismer samt ge en historisk bakgrund till de processer som pågår i norra Sverige idag. I detta avslutande kapitel tar jag avstamp i analysen av Petterssons och Læstadius texter och flyttar fram diskussionen till nutid. Avsikten med detta är att initiera en diskussion av vilket språkligt platskapande med naturen i centrum som sker i norra Sverige idag, vilka vetenskapliga frågor som behöver ställas till detta språkliga material och vilka kopplingar till nybyggarkolonisationen som kan tänkas dröja sig kvar?

En central del av det språkliga platskapandet med naturen i centrum som analyseras i denna bok bygger på förståelsen av naturen som resurs för människan. Inledningsvis i boken diskuterar jag själva idén om naturen, och hur denna idé har utvecklats genom den västerländska historien (kapitel 3 ovan). Förenklat har människan tankemässigt förflyttat sig längre och längre bort från naturen, blivit en objektiv betraktare och aktör med möjligheter att påverka naturen, och naturen har i människans ögon förlorat heliga, besjälade egenskaper, till förmån för en mer

mekanistisk natursyn, där materian lyder under strikta orsakssamband. Även om denna antropocentriska natursyn är dominerande bör det påpekas att den inte därmed är mindre ideologisk, och att alternativa konstruktioner är möjliga.

Jag har visat i de tre empiriska kapitlen att naturen skildras på en mängd olika sätt just som mänsklig resurs: på myrarna kan nybyggarna bärga hö, mark går att röja och sedan uppodla, villebråd och fisk utgör föda, träden går att använda till bostäder och värme och så vidare. De samer som inte själva beskrivs som nybyggare jagar och fiskar, skördar hö och andra växter, och flyttar sina renar mellan betesmarker. Ett av de förhållanden som analysen illustrerat är att samiskt naturutnyttjande ofta positioneras som avvikande från eller som stående i konflikt med nybyggarnas praktiker.

På en nivå ovanför människornas ofta strävsamma vardagsliv återfinns nybyggarkolonisationens regelverk och administrativa praktiker. Reglerna som stipuleras i Lappmarksreglementet blir omsatta i praktik i syneprotokollen och där blir det tydligt att naturen inte bara är en resurs som nybyggaren har lov att nyttja, utan att det först är med hårt arbete och transformering av naturen som värde uppstår, och i förlängningen rättighet till markerna tilldelas.

Samiskt naturutnyttjande får plats på både den marknära nivån och på denna nivå av regler och administration men det är nybyggandets transformation av markerna som leder till varaktig äganderätt.

Naturen fortsätter idag att representeras som resurs för människan och det är fortsatt viktigt att analysera hur detta går till och vilka konsekvenser det får. Sedan nybyggarkolonisationen under 1700- och 1800-talet har dock mycket hänt. Det framväxande åkerbruket i Norrland, som man möter i Læstadius anticipatoriska blick, växte en tid för att sedan minska. Norrland genomgick en industriell revolution i och med skogsbrukets expansion från andra delen av 1800-talet och framåt (Sörlin 1988). Rennäringen är dock än idag en fortsatt en betydelsefull näring i norra Sverige och en stor del av markerna utgörs av renbetesmarker, antingen åretruntmarker eller vinterbetesmarker. Rätten att bedriva renskötsel är förbehållen samerna, och markerna är indelade i betesområden som tilldelats samebyar, vilka utgör juridiska personer (SAOU 2006:14, s. 71f.). Det finns 51 samebyar i Sverige (Sámediggi, ”Kontaktuppgifter till Sveriges samebyar”).

Åkerbruket har minskat i betydelse i norra Sverige medan industrialiseringen inneburit att nya näringar har tillkommit. Bland de många sätt på vilka markerna i norra Sverige idag framställs som resurser för människan märks bland andra de storskaliga industriella näringarna: skogsindustri, vattenkraft, gruvnäring och vindkraft. Även lingon, blåbär och hjortron utgör idag råvaror som utvinns av företag, och som ofta exporteras (jfr Eriksson & Tollefsen 2018).

Dessa industrier är beroende av globala flöden av kapital och varor. Skogen, bären, elen och de metaller som utvinns ur gruvorna prissätts utifrån globala marknader och vinstdrivande företag är viktiga aktörer. Skogsindustrin och renskötelsen har en lång historia av oenighet och konflikter. Ibland prövas dessa rättsligt och detta utgör processer när det språkliga platsskapandet med naturen i centrum pågår intensivt. Rättsfallen innebär att rättigheter sätts på spel och de förskjutningar som domsluten leder till får stora konsekvenser (se exempelvis Torp 2013). Även gruvindustrin i norra Sverige möts idag av motstånd och ett exempel på detta är gruvprospekteringen i Kallak/Gállök utanför Jokkmokk, där bland andra renskötare och miljöaktivister 2013 protesterade mot provborrningar och utökade gruvplaner (Andersson & Cocq 2016). Konflikter återfinns även i anslutning till skogsbruket (Widmark 2006), i anslutning till vidare utbyggnad av vattenkraft, som exempelvis den långdragna konflikten om Vojmån i Vilhelmina som inleddes 2005 (Johansson & Stúr 2009), eller vindkraft, som i Lycksele och Åsele 2011 (Sameradion & SVT Sápmi 2011).

En betydelsefull skillnad idag jämfört med under nybyggarkolonisationen är just att fler inflytelserika aktörer är med i det diskursiva förhandlandet om naturen, och där märks särskilt de vinstdrivande företagen. Det bör påpekas att också statens industriella verksamhet i norra Sverige ofta bedrivs genom vinstdrivande företag som exempelvis Sveaskog och LKAB.

Möjligheterna för lokala grupper att organisera sig och delta i förhandlingar om hur relationen människa–natur ska definieras är större idag än under nybyggarkolonisationen. En skillnad bland många är att tillgången till information är större idag. Den kontaktzon (jfr. Andersson 2016) som norra Sverige utgör i dag är även globaliserad genom de sociala och kulturella kontakterna mellan urfolk runt om i världen, vilket manifesterar sig både i Nordskandinavien där samerna får stöd av andra urfolk,

och i andra kontexter där samiska grupper ger stöd till andra urfolk. Ett exempel på det sistnämnda är det samiska stöd som gavs till Sioux i deras protester mot en planerad oljerörledning i Standing Rock i North Dakota 2016 (Såmediggi 2016).

Under nybyggarkolonisationen som diskuterats i denna bok utgjorde Lappmarksreglementet ett viktigt juridiskt dokument som också stipulerade hur relationen människa–natur borde se ut. Den fortsatta industrialiseringen i norra Sverige omgärdas idag fortsatt av språkliga konstruktioner där naturen centreras. På en nationell nivå finns lagstiftning, exempelvis Minerallagen (Minerallag, SFS 1991:45) och Skogsvårdslagen (Skogsvårdslag SFS 1979:429) med flera och rennäringslagen regleras i sin tur av Rennäringslagen (Rennäringslag 1971:437). Nationell lagstiftning påverkas idag även av internationella bestämmelser och överenskommelser, och här märks exempelvis ILO-konventionen C169 (ILO. C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention), som svenska staten inte ratificerat. Denna konvention har lyfts fram som ett viktigt instrument för en utveckling mot ökade samiska rättigheter till land och vatten i norra Sverige (Lantto & Mörkenstam 2008).

Vidare rapporterar media exempelvis om de konflikter som uppstår och de ingående aktörerna producerar material i form av webbsidor, broschyrer, ansökningar, reklam och så vidare. Kontinuerligt skapas och omskapas platserna med naturen i centrum i dessa texter.

I kapitel 4 skriver jag om de utländska besökare som Læstadius leder upp på fjället Barturte för att beskåda ”den nordliga världen med sina majestätiska fjellar” (Læstadius 1831, s. 461f.) och just naturen som upplevelse och rekreation har utvecklats till en omfattande näringsgren, där exempelvis jaktmarker, fiskevatten och vandringsleder utgör resurser. Den sublimes naturen i norra Sverige, de estetiska värden som höga fjäll, brusande älvar och vidsträckta skogar erbjuder, har under lång tid fascinerat upptäcktsresande, och idag har dessa värden blivit del av en omfattande turistindustri. Turistoperatörer lockar turister med representationer av orörd natur, dramatiska snöklädda fjäll, djupa skogar och vilda djur, ibland under epitetet *Europas sista vildmark* (Müller 2011). Också vad gäller detta sätt att förstå naturen som resurs återfinns konflikter. Flera uppmärksammade rättsprocesser har prövat lagstiftningen på området, exempelvis det uppmärksammade Girjasmålet, där Girjas sameby år 2009 stämde svenska staten för att få utökade rättigheter knutna

till jakt- och fiske inom en del av samebyns åretruntmarker (Torp 2015). Domslutet i Högsta domstolen innebär att samebyn och inte staten får ”upplåta rätt till småviltsjakt och fiske på området” (Högsta domstolens dom avkunnad 23 januari 2020 T 853-18). I de rättsdokument som upprättas i och med dessa rättsprocesser skapas och omskapas naturen i norra Sverige.

Vilka är dagens producenter av språkliga representationer av naturen som resurs i norra Sverige? För vilka konstrueras naturen som en resurs och vilka positioneras som avvikande, som stående i konflikt med dominerande intressen? Finns det arv från nybyggarkolonisationen i dagens berättelser och vad fyller de då för funktioner? Om det saknas historiska länkar, vad berättar det? Nybyggarkolonisationen ledde till att markerna delades in på nya sätt och att markrättigheter tilldelades. Det äldre systemet med samiska skatteland fick konkurrens av det nya indelningssystemet i olika nybyggen. På vilka sätt delas markerna in idag och vad får detta för konsekvenser för bland annat markrättigheter?

Jag har tidigare i denna bok diskuterat idén om *terra nullius*, ingenmansland, och betydelsen av denna idé för nybyggarkolonisationen. Land som är öde och outnyttjad kan – och som det ofta framställs bör – tas i anspråk och transformeras till något annat, något nyttigt och något som ägs av någon. Som diskussionen av Læstadius till synes paradoxala konstruktion av markerna som öde och vilda och samtidigt befolkade av samer, kan ideologiska föreställningar ligga i bakom. All närvaro värderas inte på samma sätt, och viss närvaro kan förskjutas till historisk tid och förnekas en framtid.

Denna trop, den ödsliga, vilda, sublimes, exotiska naturen i norra Sverige, används idag ofta i populärkulturell gestaltning (se exempelvis Waade 2020 respektive Gregersdotter 2021), och den är frekvent förekommande i marknadsföring inom turismnäringen. Nationalparken tillika världsarvet *Laponia*, hänvisas ofta till som den sista europeiska vildmarken, vilket både döljer själva turistverksamheten i området samtidigt som en samisk närvaro försvinner (Wall-Reinius 2012, s. 622). Bevarandet av naturen genom inrättandet av olika skyddsvärda områden hotar att skapa felaktiga föreställningar om tomhet, vildmark och ingenmansland. Vidare finns risken att strävan att just bevara skapar en föreställning om ett slags museum, och att den samiska närvaro som faktiskt synliggörs, läses fast i ett historiskt skede och förnekas en framtid.

När Læstadius ser på sig själv och på norra Sverige, som han föreställer sig att utomstående gör, odlar han bilden av den ödsliga och vilda naturen, och när han gör detta lyfter han också fram just detta som något värdefullt, något som *borde* fascinera de utomstående. Detta är en platskapande process som i allra högsta grad pågår idag i exempelvis litteratur, media, och marknadsföring.

Analysen av Petterssons och Læstadius skildringar illustrerar språkvalens betydelse i platsskapandet. Redan valet av huvudsakligt språk, oavsett om valet förefaller högst naturligt, har betydelse. För Pettersson och Læstadius är det rikssvenskan som väljs framför samiska, svensk dialekt eller eventuellt latin. Det språkliga platsskapandet i norra Sverige idag med naturen i centrum sker i viss utsträckning på engelska, vilket återspeglar en högre grad av globalisering jämfört med under 1700- och 1800-talet. Som tidigare nämnts är de vinstdrivande företagen viktiga aktörer och de befinner sig ofta i multinationella sammanhang där engelskan utgör ett viktigt arbetspråk. Turismnäringen vänder sig till en internationell kundkrets och där är också engelskan ett viktigt språk inom marknadsföringen. Ett exempel på det sistnämnda är platsvarumärket *Swedish Lapland*, som marknadsförs av Norrbottens läns samt Skellefteå och Sorsele kommuns officiella företrädare för besöksnäringen, *Swedish Lapland Visitors Board*. Organisationen som bland annat stöttar ”näringens ambitioner att göra affärer av den internationella och nationella efterfrågan på destinationens utbud av subarktiska produkter och upplevelser” siktar på ”*Den globala resenären och Det globala företaget*” som den prioriterade målgruppen (Swedish Lapland Visitors Board – vad vi gör). Engelskan är ett viktigt språk i organisationens marknadsföringsinsatser, inte minst i de över 250 marknadsföringsfilmer de tillhandahåller via den egna YouTube-kanalen.

Analysen av Petterssons och Læstadius användning av samiska respektive dialektala djur- och växtbenämningar visar att bruket av lokalt språk synliggör och återskapar mänskliga relationer till naturen, men också att språkliga hierarkier skapas. Även idag används lokalt språk, exempelvis i marknadsföringen (jfr t.ex. texten *Det här är Sápmi – samernas land*).¹ Hur används samiska och dialektala ord i dagens språkliga platskapande med naturen i centrum och vad får det för konsekvenser?

¹ <https://www.swedishlapland.com/sv/stories/samernas-land/>

I Petterssons texter används mängder med ortnamn och diskussionen visar att dessa har möjlighet att upphäva illusioner av tomhet och även att återskapa äldre lokala relationer till markerna – platser med namn kan inte helt sakna mänsklig närvaro. Frågan om vilka namn som idag används i norra Sverige är i allra högsta grad en aktuell och diskuteras flitigt. Ortnamn fyller inte bara funktionen att individualisera och identifiera platser, utan ortnamnen berättar om platsernas historia, om hur platserna ser ut idag och de bidrar även till att skapa visioner om framtiden (Andersson 2017).

I diskussionen av synehandlingarna, särskilt i Petterssons texter, lyfter jag fram att naturen schematiseras genom ett särskilt språk, och skrivs in i en ekonomisk, juridisk och administrativ diskurs. Hur ser detta ut idag? Vilka olika språk används för att schematisera och beskriva naturen i norra Sverige? Finns det konkurrerande eller överlappande indelningar – som med de äldre samiska skattelanden och systemet med nybyggen? Ett och samma område i norra Sverige återfinns idag på en mängd olika schematiserande kartor och uppräkningskartor: kartor över samebyarnas renbetesmarker, skogsbruksplaner där markerna delas upp i olika typer av skog och värderas i mängd kubikmeter virkesförråd och tänkt framtida tillväxt, vindkraftskartor som visar var det blåser lämpligt mycket för framtida utbyggnad av vindkraftsproduktion, geologiska kartor som visar fyndigheter av metaller och mineraler, kartor över jaktmarker och fiskevatten och så vidare. Finns det begravda epistemologier i de ord och uttryck vi använder idag?

Det har tillkommit dominerande diskurser som påverkar hur naturen i norra Sverige konstrueras, förmedlas och förstås. Ekologiska hot, särskilt den globala uppvärmningen, uppmuntrar till omvärderingar av hur människan interagerar med och påverkar naturen. Denna utveckling innehåller också en riskmedvetenhet, en idé som inkluderas i Ulrich Becks *risk society* och i begreppet *reflexiv modernitet* (Beck, Giddens & Lash 1994) och en känsla av mänsklig sårbarhet (Pravinchandra 2016).

Som del av Arktis blir områden i norra Sverige del av globala berättelser om ekologiska kriser. Särskilt narrativer om klimatförändringar, nationalparker och andra naturbevarande insatser, samt epitet som *Europas sista vildmark* och liknande, skapar en känsla av brådska. Det är bråttom både att uppleva naturen medan den finns kvar, och bråttom att försöka bevara den. Denna globala berättelse om ekologiska katastrofer,

mänsklig utsatthet och strävan mot hållbarhet, lyfter upp relationerna mellan människa och natur i norra Sverige till en global etisk nivå: det som händer i norra Sverige stannar inte längre där, utan händelserna blir delar av globala berättelser som får symbolisk betydelse och som sträcker sig långt bortom Sveriges gränser. Man kan fråga sig om det i denna nyvunna medvetenhet om mänsklig sårbarhet finns en öppning att förstå naturen som något mer än en resurs för människan? Och kan sådana omformuleringar bereda vägen till mer ekologiskt hållbara – och socialt rättvisa – konstruktioner av naturen?

Jag har i detta avslutande kapitel blott skrapat på ytan vad gäller dagens språkliga platsskapande i norra Sverige med naturen i centrum och de möjliga kopplingar som kan göras till nybyggarkolonisationen. Men kanske har jag lyckats visa att detta platsskapande fortgår än idag och har stor betydelse, att språket – på olika nivåer – bär med sig historien, och att vi har mycket att vinna på att fortsätta utforska och diskutera dessa processer?